

Міністерство освіти і науки України
ВБО «Український фонд «Благополуччя дітей»

НАВЧИТЬ ДИТИНУ ЗАХИЩАТИСЯ

Методичний посібник

Київ – 2015

У публікації використані матеріали інформаційної кампанії Ради Європи проти сексуального насильства щодо дітей «Один із п'яти».

Автори-упорядники: Цюман Тетяна Петрівна, кандидат педагогічних наук, доцент Інституту людини Київського університету ім. Бориса Грінченка; Нагула Олена Леонідівна, кандидат психологічних наук, Інститут людини Київського університету ім. Бориса Грінченка.

Рецензенти:

Радчук Г. К., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка;

Сергееенкова О. П., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

За загальною редакцією Т. П. Цюман

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 4 від 14.12.2015 р.)

Редактор: Заруцька О. В.

Дизайн видання: Головатий В. Г.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 18.11.2015 р.)

Навчіть дитину захищатися: метод. посібник / Автори-упоряд. Цюман Т. П., Нагула О. Л. За заг. ред. Цюман Т. П. – 2015. – 60 с.

Підготовка та видання матеріалів здійснені в рамках проекту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи», що впроваджується Українським фондом «Благополуччя дітей» у партнерстві з Nobody's Children Foundation (Польща) за фінансової підтримки ОАК Foundation (Швейцарія).

Видання буде корисним для вихователів, учителів початкових класів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків, а також усіх, хто працює у галузі попередження насильства над дітьми.

The materials were developed in the frame of the project «Prevention of child sexual abuse and sexual exploitation in Central and Eastern Europe». The project was implemented by Child Well-Being Fund Ukraine in partnership with Nobody's Children Foundation (Poland) with the financial support of OAK Foundation (Switzerland).

The publication will be useful for kindergarten educators, applied psychologists, social pedagogues, parents and for all persons who work in the sphere of child abuse prevention.

© Український фонд «Благополуччя дітей», 2015

Усі права захищено. Відповідальність за зміст публікації несе винятково Український фонд «Благополуччя дітей». Думки, висловлені в публікації, не обов'язково збігаються з точкою зору донора.

ЗМІСТ

- 5** **Передмова**
- 7** **Сексуальне насильство над дітьми в сім'ї**
- 7** Причини виникнення сексуального насильства над дітьми
- 11** Особливості виявлення випадків насильства над дитиною в сім'ї (Симптоми, типологія, характеристика дитини)
- 31** **Сценарії інтерактивних бесід для дошкільнят «Навчіть дитину захищатися»**
- 57** **Словник понять та термінів**
- 59** **Список використаних джерел**

ПЕРЕДМОВА

Сексуальне насильство над дітьми – прихована проблема, точну кількість потерпілих установити надзвичайно складно. За оціночними даними Ради Європи, кожна п'ята дитина страждає від різних форм сексуального насильства. Часто засоби масової інформації, висвітлюючи історії про дітей, які зазнали насильства, були викрадені чи навіть убиті, описують злочинців як незнайомців. Однак важливо знати, що це нетипові приклади. У восьми випадках із десяти сексуальне насильство над дітьми скоюють добре знайомі дитині люди (за даними NSPCC¹). Це можуть бути члени сім'ї, друзі, сусіди. Деякі з них обіймають посади, що передбачають постійний контакт з дітьми, інші мають авторитет і користуються довірою й повагою серед дорослих. У випадку, коли агресор – близький родич, дитина може не розповідати про насильство, допоки не стане дорослою. А може не розповісти ніколи.

Останнім часом зростає кількість випадків сексуального насильства над дітьми, про які стає відомо. Ми почали усвідомлювати, наскільки поширене сексуальне використання і як це травмує дітей, що стають його жертвами. Іноді вони просто не стикалися з іншим ставленням, а тому вважають його нормою. Крім того, діти не можуть самостійно стримати виконавців сексуального злочину. І це ми, дорослі, повинні знати, як слід діяти, коли підозрюємо, що дитину використовують із сексуальною метою, і яким чином попередити сексуальну ривдуду дитини.

1) The National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC) <http://www.nspcc.org.uk/>

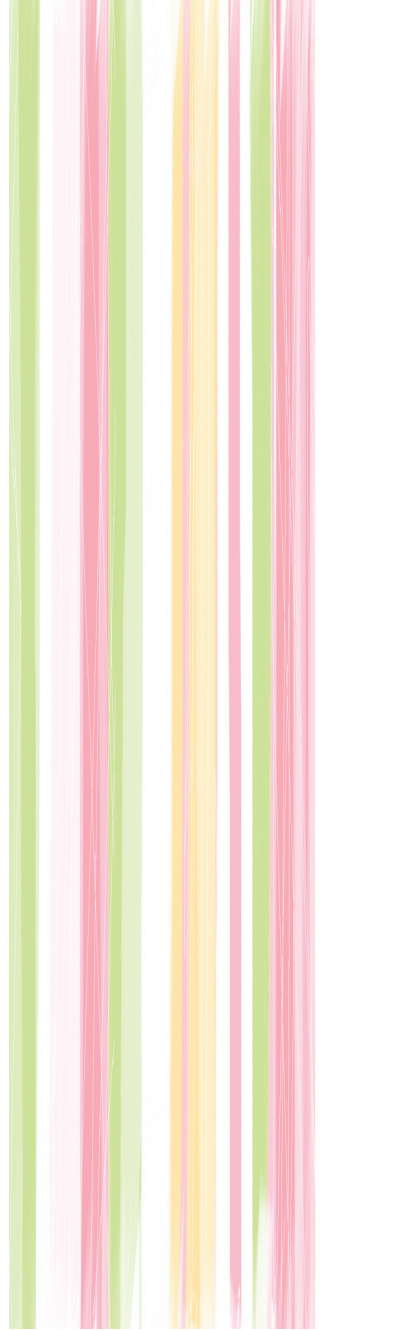
Поширені в сьогodнішній практиці просвітницькі бесіди з дітьми щодо небезпек та ризиків мають несистемний характер та проводяться час до часу, без урахування вікових особливостей дитини, її здатності до запам'ятовування та обробки інформації.

З огляду на окреслені проблеми Український фонд «Благополуччя дітей» пропонує до вашої уваги це видання, підготовлене в рамках проекту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи – комплексний підхід», що реалізується за фінансової підтримки OAK Foundation (Швейцарія).

Найважливіша в посібнику інформація стосується того, які ситуації та сигнали у поведінці дитини повинні викликати тривогу дорослої людини. Для просвітницької роботи з дітьми 4–6 років автори пропонують сценарії інтерактивних бесід, покликаних навчити дитину п'ятих правил безпечної поведінки: (1) Тут мене не торкайся! (2) Твоє тіло належить тільки Тобі! (3) Добре зробиш, коли розкажеш про секрети, які Тебе турбують! (4) «НІ» означає «НІ»! (5) «Ні – біжи – розкажи!»

У публікації використано матеріали кампанії «Один із п'яти», яку з червня по листопад 2015 року реалізував Український фонд «Благополуччя дітей». Кампанія призначена для дітей дошкільного віку та їхніх батьків і спрямована на вивчення правил безпечної поведінки. Партнерами кампанії є Рада Європи та польська громадська організація Nobody's Children Foundation².

2) <http://fdn.pl>

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В СІМ'І

Проблема насильства над дітьми є надзвичайно актуальною в усьому світі. Розповсюдження насильства над дітьми пов'язане із загальним зростанням кількості насильства в суспільстві: насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків із летальним результатом.

Незважаючи на те, що в різних культурах, соціальних та етнічних групах стандарти «типової» чи «нормальної» сексуальної поведінки в сім'ї надзвичайно відрізняються, скрізь існує табу на кровозмішення.

Сексуальне насильство в сім'ї – найбільш прихована, латентна, форма насильства³. Існують дані, що контактного сексуального насильства до 14 років зазнали 20–30% дівчат і близько 10% хлопців, причому лише 25% нападників – це зовсім сторонні для дитини особи. У 75% випадків гвалтівники знайомі дитині: у 45% випадків агресором стає родич, у 30% випадків – знайомий (наприклад, друг брата, коханець матері). Серед родичів особами, що найчастіше скоюють насильство, стають батько, вітчим, піклувальник. За даними О. Черепанової, простежується зростання кількості випадків інцесту в процесі дорослішання дівчини (хлопці зазнають сексуального насильства у більш ранньому віці, аніж дівчата).

3) Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікігіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ «І.І.С.», 2010. – С. 33.

Причини виникнення сексуального насильства над дітьми

Тривалий час науковці та практики намагаються уніфікувати причини такого явища, як сексуальне зловживання дітьми, або сексуальне насильство над дітьми.

Після досліджень Джеймса Джиллігена фахівці вважали, що насильство над дитиною спричинене психопатологією батьків. Проте пізніше до факторів ризику виникнення насильства над дитиною стали відносити соціальну ізоляваність сім'ї та систему цінностей батьків, яка впливає на поведінку з дитиною. Згодом дослідники дійшли висновку, що існують різні фактори ризику виникнення насильства, які взаємодіють, існуючи на рівнях особистості, сім'ї та суспільства.

На сьогоднішній день фахівці вирізняють чотири контексти виникнення насильства над дітьми в сім'ї, а саме: індивідуальний (з боку батьків та дітей), сімейний, соціокультурний та кризовий. Розглянемо їх детально.

Індивідуальний контекст з боку батьків включає в себе:

1. *Особливості батьків.* Ризик насильства зростає, якщо у батьків спостерігаються такі психологічні характеристики, як ригідність, домінування, тривож-

ність, роздратованість (особливо на провокуючу поведінку дитини), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.

2. *Негативне ставлення батьків до оточення та неадекватні соціальні очікування стосовно дитини.*
3. *Низький рівень соціальних навичок.* Відсутнє вміння вести переговори, вирішувати конфлікти й проблеми, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. Насильство над дітьми є сімейною таємницею, яка ретельно приховується і не обговорюється відкрито.
4. *Психічне здоров'я батьків.* Ризик застосування батьками насильства по відношенню до дітей збільшують виражені у них психопатологічні відхилення, знервованість, депресивність, схильність до суїцидів.
5. *Алкоголізм та наркоманія батьків* і, як наслідок, психофармакологічні проблеми й афективні порушення: агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, порушення координації, послаблений контроль над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та ін. проблеми.
6. *Відсутність належних батьківських навичок і почуттів.* Дефіцит батьківських почуттів і навичок

найчастіше характерний для молодих, розумово відсталих, психічно хворих батьків.

У полі **індивідуального контексту з боку дитини** розглядаються такі випадки:

1. Недоношені діти, які мають низьку вагу при народженні.
2. *Небажані діти, а також народжені після втрати попередньої дитини.*
3. *Діти, які живуть у багатодітній родині, де перерви між народженнями дітей невеликі (погодки).*
4. *Вроджені або набуті каліцтва, порушення здоров'я (спадковий синдром, хронічні захворювання, у тому числі й психічні).*
5. *Розлади та особливості поведінки (дратівливість, гнівливість, імпульсивність, гіперактивність, непередбачуваність поведінки, порушення сну, енурез).*
6. *Низький рівень оволодіння соціальними навичками.*

У межах **сімейного контексту** аналізують структуру родини й модель спілкування між її членами. Серед можливих причин виникнення насильства виділяють наступні:

1. *Родини батьків-одинаків, а також багатодітні ро-*

дини. У неповній чи багатодітній родині більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній (дефіцит вільного часу батьків, неможливість приділити увагу кожній дитині тощо). Зміна співмешканців ускладнює формування сім'ї як системи.

2. *Вітчизна у родині або прийомні батьки.* На думку Finkelhor'a (1986), ризик сексуального насильства над дівчинкою збільшується в родині із нерідним батьком.
3. *Конфліктні або насильницькі відносини між членами родини.* Досвід підтверджує, що батьки, які використовують насильство для врегулювання конфліктів один з одним, схильні використовувати його і по відношенню до дітей. Жінки, що зазнають насильства від чоловіка, ймовірно, частіше застосовують його до своїх дітей. У родині із розмитими, невизначеними сімейними ролями й функціями, із застосуванням до дітей непослідовних і суперечливих вимог, є високий ризик застосування насильства до дитини. Родини, у яких помічені випадки насильства щодо дітей, характеризуються недостатніми й порушеними емоційними зв'язками й комунікацією між членами. Внаслідок цього психологічна підтримка неформована й неефективна, що відповідає низькому рівню сімейної згуртованості.
4. *Проблеми між подружжям* (сексуальна незадоволеність, відсутність або недостатність емоційної підтримки тощо).

5. *Проблеми взаємин батьків і дитини.* Якщо між батьками і дитиною не сформована прихильність, емоційні зв'язки, основні навички взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій, зростає ризик насильства.
6. *Емоційна та фізична ізоляція родини.* Ізоляція проявляється у відсутності соціальних контактів, формальної та неформальної підтримки.

Під **соціокультурним контекстом**⁴ розуміють структуру суспільства та економічний стан окремих класів (робота / безробіття; добробут / бідність; умови проживання). Виокремлюють такі соціокультурні умови:

1. *Відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань.* Фізичне покарання – це застосування до дитини сили з боку батьків/опікунів задля прищеплення дисципліни, мотивації зміни або припинення небажаної/несхвальної поведінки. Фізичне покарання в нашому суспільстві та культурі загалом (ляпас, потиличник, покарання паском) вважається поширеною й природною формою виховання й не розглядається як насильство. Різниця лише у періодичності та частоті застосування.

4) Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 4, 2010

2. *Демонстрація насильства в засобах масової інформації* (мультифільми, фільми, передачі), що провокує розуміння насильства як цінності та прийнятної поведінки.
3. *Права громадян на недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, закріплені в Конституції, не дозволяють вчасно встановити факт насильства й здійснити втручання.* Родина завжди прагне «не виносити сміття з хати» і перешкоджає встановленню істини. Будь-які спроби правоохоронних органів і соціальних служб розглядаються як втручання в приватне життя. Поширена думка, що виховання дітей – це внутрішня сімейна справа, що родина сама повинна справлятися з проблемами й ніхто не має права втручатися в цей процес, по-суті, розв'язує руки батькам-гвалтівникам.
4. *Відсутність ефективної превентивної політики держави.* Тільки в останні роки почали створювати кризові центри, телефони довіри, притулки й соціальні готелі для жертв насильства. Але практично відсутні освітні й реабілітаційні програми, призначені для груп ризику, – програми підтримки (для підлітків, засуджених умовно за насильство, сексуальне в тому числі), спеціальні навчальні програми для батьків, схильних до насильства, патронаж над жертвами сексуального насильства тощо. Подібні програми вже існують у США й Канаді. Один зі способів профілактики полягає у створенні навчальних

програм, що включають спеціальну просвітницьку сексологічну освіту та основи безпечного спілкування, для дітей, підлітків, батьків, педагогів, соціальних працівників і поліції.

5. *Недостатнє розуміння суспільством того, що насильство – це соціальна проблема.* Не існує чітких критеріїв, за якими можна кваліфікувати насильство на основі формальних чи неформальних ознак. Не так легко визначити, які форми контакту між дитиною й дорослим, крім власне статевого акту, підлягають юридичній забороні, у яких випадках сексуальна стимуляція дитини може розглядатися як прояв батьківської любові, а в яких – як зваблення. Не відпрацьований механізм виявлення випадків. Вчителі, лікарі, вихователі, як правило, першими помічають ознаки насильства над дітьми. Дуже важливо, щоб вони вміли це розпізнавати, знали, як поводитися з дитиною, яка зазнала жорстокого поводження або насильства, а також про які ситуації та в які органи слід негайно повідомляти.
6. *Низька правова грамотність населення.* Суспільство недостатньо поінформоване про права й захист дитини, закріплені у чинних законодавчих актах і Конвенції.

Крім згаданого вище, необхідно враховувати специфічні для кожного суспільства установки щодо насильства, зокрема по відношенню до дітей у сім'ї, відносин

між поколіннями й статями, формальних і неформальних ролей батьків і дітей тощо. Наприклад, в нашій культурі є зв'язок між насильницькими формами поведінки та уявленнями про мужність, які формують у «сильної статі» установку на панування над іншими людьми (над жінкою й дітьми). Реалізацію цього прагнення шляхом насильства здебільшого визнають «легітимною». Це стає причиною «успадкування» чоловіками моделі жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, а також поширення в суспільстві уявлень про методи виховання. До сьогодні фізичні покарання розглядають як припустимий та дієвий спосіб педагогічного впливу на «неслухняну дитину».

Кризовий контекст передбачає вивчення дефіциту засобів і можливостей для встановлення й підтримки безконфліктної ситуації в сім'ї; навантажень, викликаних соціальними змінами, і зниження опірності батьків у кризових ситуаціях; спроможності старших вирішувати конфлікти й змінювати свої уявлення про дітей у процесі їх дорослішання тощо.

Діти в українських родинах⁵ практично необізнані щодо можливостей захисту від жорстокого поводження і отримання допомоги. Вони не звертаються до відповідних служб самостійно та рідко мають надію, що про їхнє скрутне становище повідомить хтось із дорослих.

5) Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ «І.І.С.», 2010. – С. 33.

За кордоном, наприклад, більшість повідомлень про випадки насильства по відношенню до дитини надходить від представників громади (як правило, сусідів та знайомих сім'ї) та вчителів, які спостерігають за станом своїх вихованців майже щодня. В Україні можна говорити про існування протилежної тенденції: освітяни (перш за все, шкільна адміністрація) дотримуються позиції невтручання, та й діти через недовіру та страх не бажають звертатися до них по допомогу.

Значною проблемою є відсутність єдиної форми державної або відомчої звітності щодо жорстокого поводження з дітьми, зокрема в сім'ї, внаслідок чого офіційні дані, отримані з різних джерел, не дозволяють оцінити рівень проблеми об'єктивно.

Особливості виявлення випадків насильства над дитиною в сім'ї (симптоми, типологія, характеристика дитини)

Форми сексуального насильства в сім'ї

У законодавстві України закріплене наступне визначення сексуального насильства в сім'ї: *сексуальне насильство* – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї⁶.

6) Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2789-14>

Сексуальне насильство над дитиною – це залучення дитини з її згоди або без згоди до сексуальних дій з дорослим задля отримання останнім задоволення чи користі.

Варто взяти до уваги, що коли ідеться про сексуальне використання дитини, то її згода значення не має, оскільки злочинець має вікову, фізичну або інтелектуальну перевагу над дитиною.

Злочинна сексуальна поведінка по відношенню до дітей може бути як із фізичним контактом, так і без нього.

Злочинна сексуальна поведінка по відношенню до дітей з фізичним контактом включає:

- ⊗ торкання геніталій або інтимних частин тіла дитини задля отримання сексуального задоволення;
- ⊗ примушування дитини торкатися статевих органів іншої людини;
- ⊗ залучення дитини до сексуальних ігор або статевого акту;
- ⊗ проникнення предметами або частинами тіла (наприклад, пальцями, язиком чи пенісом) всередину піхви, в рот або в анальний отвір дитини.

Злочинна сексуальна поведінка по відношенню до дітей без фізичного контакту:

- ⊗ навмисна демонстрація дитині статевих органів дорослої людини;
- ⊗ демонстрування дитині порнографічних матеріалів;
- ⊗ фотографування дитини в сексуальних позах;
- ⊗ заохочення дитини дивитися або слухати статевий акт в реальності або в записі;
- ⊗ недоречне спостереження, коли дитина роздягається або миється;
- ⊗ оголення дитини, не пов'язане з доглядом за нею;
- ⊗ ведення з дитиною розмов еротичного характеру, що виходять за межі сексуальної освіти.

Особи, які скоюють сексуальне насильство над дітьми

Не існує типового образу особи, яка сексуально використовує дітей. Ці люди зовні не відрізняються від інших. Вони можуть походити з різних соціальних верств, володіти різними професіями. Іноді вони обіймають високі посади, справляють враження шанованих членів суспільства. Особою, яка чинить сексуальне насильство над дитиною в сім'ї, може бути будь-який член родини, що має відповідні соціально-психологічні особливості та фізичні, психологічні, інтелектуальні чи економічні переваги. За даними Британського он-лайнного центру захисту дітей від експлуатації, у 58% випадків насильником дитини стає член сім'ї, у

32% – знайомий, але не член сім'ї, і лише в 10% – чужа людина. У 85–90% зловмисниками, які скоюють сексуальне насильство над дівчатами в сім'ї, є члени родини чоловічої статі (батько, вітчим, дядько, співмешканець, дідусь, брат)⁷. У числі тих, хто скоює подібні порушення, можуть бути друзі сім'ї чоловічої статі. Проте виконавцями злочину можуть бути й жінки, у тому числі матері. У більшості випадків, коли жінки здійснюють сексуальне насильство над дітьми, вони є співучасницями чоловіків. Багато дітей страждає від сексуального насильства з боку старших дітей. І якщо цю проблему не викрити вчасно, молода людина може здійснювати насильство і в дорослому житті.

Німецький сексолог Фолькмар Зігуш (нім. Volkmar Sigusch) виділяє такі типи осіб, які скоюють сексуальне насильство над дітьми:

1. Близький член сім'ї (батько, дядько, брат, мати, тітка, сестра тощо).
2. Сусід, часто з неблагополучних верств населення, часто такий, що страждає на алкоголізм; часто не є педофілом.
3. Хлопчик пубертатного віку, який набуває свого першого сексуального досвіду на дітях.
4. Дуже замкнений підліток чи доросла людина, ча-

сто інвалід, який бачить у дітях найбільш доступних чи «підходящих» сексуальних партнерів.

5. «Нестатевозрілий» дорослий, який не «награвся в лікаря» у дитинстві.
6. Психічно хвора доросла людина.
7. Літня людина, яка вирішила заповнити прогалини у своєму сексуальному житті.
8. Садист, якому подобається заподіювати болю людям, такий, що не знайшов дорослої жертви.
9. Педофіл, ефебофіл чи партенофіл.

«Класичного профілю» педофіла не існує до цього часу⁸. Про таких осіб відомо, що більшість із них – чоловіки і що вони, як правило, знайомі зі своїми жертвами (Gibborn&Vincent, 1994; Guidry, 1995; Murray, 2000). Майкл Сето та його колеги (1999 р.) встановили, що для педофілів характерні серйозніші сексуальні відхилення порівняно з людьми, які були звинувачені в інцестуальних зв'язках із дітьми. Для них більшою мірою характерні, наприклад, такі форми сексуальної девіантної поведінки, як ексгібіціонізм, вуаєризм і садизм. Педофіли можуть належати до різних соціальних класів, мають різний освітній та інтелектуальний рівень, у них

7) Сексуальные преступления против несовершеннолетних // http://ru.wikipedia.org/wiki/Сексуальные_преступления_против_несовершеннолетних

8) Сексуальные преступления. Сексуальное насилие над детьми // <http://bookap.info/okolopsy/kruk-baur/gl129.shtml>

різний рід занять, вони сповідують різні релігії та належать до різних рас. Згідно з деякими даними, педофіли, особливо засуджені за скоєні злочини, вирізняються сором'язливістю, страждають від самотності, погано орієнтуються в питаннях сексу, надзвичайно схильні до моралізаторства чи релігійності (McKibben et al., 1994; Minor & Dwyer, 1997). Однак серед педофілів, які не мали проблем із правоохоронними органами, нерідко можна зустріти освічених, успішних, соціально адаптованих людей із розвиненим почуттям громадського обов'язку (Baur, 1995). Своїми жертвами вони зазвичай обирають дітей друзів, сусідів чи знайомих (Murphy, 2000). Початок сексуальних стосунків з дітьми може віддзеркалювати прагнення впоратися з почуттям власної неповноцінності, яке, можливо, виникає в соціальних і сексуальних взаєминах із дорослими людьми.

Німецький психотерапевт Клаус Міхаель Байєр (нім. Klaus Michael Beier) із берлінської університетської клініки Шаріте виділяє такі групи сексуальних злочинців:

- ☉ молоді сексуально недосвідчені люди;
- ☉ дисоціальні особи;
- ☉ особи з домінуючими педофільними схильностями;
- ☉ особи з побічними педофільними схильностями;
- ☉ особи, які страждають на психічні захворювання.

Ранні дослідження у 70–80-х роках почали класифікувати правопорушників залежно від їхньої мотивації та особливостей. Грос та Бірнбаум (1978 р.) (Groth and Birnbaum) розділили злочинців, які скоюють сексуальне насильство над дітьми, на дві групи: «стабільні» та «регресуючі». До групи «стабільних» віднесли тих осіб, які мають первинний потяг до дітей, у той час як «регресуючі» підтримують стосунки з дорослими і можуть бути навіть одруженими. Ці дослідження продемонстрували той факт, що сексуальна орієнтація дорослої людини-насильника не має відношення до статі дитини-жертви, тобто чоловіки, які сексуально домагалися хлопчиків, часто мали стосунки з жінками.

Пізніше науковці розширили поділ типів правопорушників та їх психологічні портрети наступним чином (Holmes and Holmes, 2002 р.):

Ситуаційний – не надає переваги дітям, але діє залежно від певних обставин:

- ☉ регресуючий – зазвичай має стосунки з дорослими, але стресор (фактор, що викликає стрес) може змусити шукати дитину як заміну;
- ☉ морально нерозбірливий – людина з різносторонніми сексуальними аномаліями, яка може скоювати інші сексуальні злочини, не пов'язані з дітьми;
- ☉ наївний / неадекватний – часто людина, яка має психічні відхилення, шукає дітей як менш небезпечних.

Префференційний – дійсно має сексуальний інтерес до дітей:

- ✿ мізопедичний⁹ – садистський та жорстокий, частіше обирає незнайомих жертв;
- ✿ зафіксований – не підтримує або слабо підтримує стосунки з людьми свого віку, його описують як «доросла дитина».

Приблизно 90% злочинців, які скоюють сексуальне насильство над дітьми, це люди в стані регресії. З причини легкої доступності дітей вони за їх допомогою задовольняють свої сексуальні потреби. У такому випадку діти виступають лише об'єктом заміщення. Педофіли складають від 2 до 10 відсотків сексуальних злочинців. У незначній кількості випадків насильство скоюють соціопати, при чому не з метою задоволення сексуальних потреб, а як акт насильства, можливо, для задоволення садистських нахилів. Часто всі перераховані вище типи знаходяться в близькому соціальному оточенні дитини-жертви.

Дехто з сексуальних насильників розуміє, що чинить зло, і почувається нещасним через свої дії. Інші вважають, що їхня поведінка є нормальною – так вони виражають свою любов до дітей. Дехто, проте не всі, самі страждали від насильства.

9) Мізопедія – обумовлене психічними розладами почуття ненависті, відризи до дітей // <http://www.medical-term.cosmonews.ru/abc/m/mizopediya.htm>

Раніше вважалося, що на людей, які скоюють сексуальні злочини щодо дітей, впливає досвід сексуального насильства, пережитого в дитинстві. Так, до 1996 року серед науковців панувала впевненість у теорії «циклу насильства», тому що більшість проведених досліджень були ретроспективними – гвалтівників запитували, чи зазнали вони насильства в минулому. І хоча більшість дорослих злочинців говорили про те, що не стикалися з сексуальним насильством в дитинстві, дослідження давали оцінку у процентному співвідношенні від 0 до 79 відсотків, що гвалтівники мали такий досвід. Пізніші лонгітюдні (тривалі) дослідження, у ході яких відстежували поведінку дітей із задокументованими випадками сексуального насильства, вказали на те, що теорія про цикл насильства не пояснює адекватно, чому люди сексуально домагаються дітей.

Отже, новітні дослідження¹⁰ підтвердили, що більшість дітей, які зазнали сексуального насильства, не скоюють сексуальних злочинів у дорослому віці. Так само як більшість дорослих злочинців не вказують, що зазнали сексуального насильства в дитинстві.

Наразі Американський державний департамент статистики (American State Accountability Office) визнав, що існування циклу сексуального насильства не доведене.

10) Child sexual abuse // http://en.wikipedia.org/wiki/Child_sexual_abuse#Offenders

Часто сексуально використовують дітей люди, які справляють враження милих, доброзичливих і турботливих. Важко повірити, що хтось, кого ми знаємо і навіть любимо, може використовувати дитину з сексуальною метою. Зазвичай люди, які здійснюють сексуальне насильство над дітьми, добре знають, як завоювати їхню довіру. Насильство може тривати роками, і ніхто про це не здогадуватиметься. Розпізнати поведінку злочинця нелегко, бо ми не знаємо, на що слід звернути увагу, або хочемо викинути неприємні підозри з голови.

Причини того, чому дорослі люди йдуть на сексуальні контакти з дітьми, різні. Проте жодна з них не може бути виправданням для злочинця, оскільки для дитини цей досвід стає травмою і може впливати на неї протягом усього життя.

Особа, яка скоює сексуальні злочини по відношенню до дітей, може обирати тільки дівчат чи хлопців або дітей обох статей, може надавати перевагу тільки дітям певного віку або будь-якого. Злочинець може вибрати конкретну дитину, приділяючи їй багато уваги і засипаючи приємними сюрпризами, щоб створити умови для використання. У інших випадках до дітей, які зазнають сексуального використання, злочинці ставляться підкреслено суворо, аби дитині не повірили, коли факт використання викриється.

Спокушання дитини – це процес формування стосунків, які дозволять використати дитину в сексуальних цілях. Іноді цьому передують довгий період приго-

тувань. Виконавець злочину може приділяти дитині особливу увагу, а поведінка, яка спочатку справляє враження нормального способу вираження ніжності (наприклад, обійми), може перерости у дотик сексуального характеру. Водночас інші злочинці взагалі не спокушають дітей і використовують їх із сексуальною метою без побудови будь-яких взаємин.

Інцестуальні стосунки між батьком (або вітчимом) та донькою нерідко починаються раніше, ніж дитина розуміє їхнє істинне значення. Спочатку це може виглядати, як гра з елементами боротьби, лоскотанням, поцілунками та дотиками. Із часом дотики розповсюджуються на область грудей та геніталій, а потім все може перерости в оральну чи мануальну стимуляцію та статевий акт. При задоволенні своїх бажань батько більшою мірою покладається на авторитет чи емоційну близькість, ніж на фізичну силу. Іноді від підштовхує доньку до дій сексуального характеру, пояснюючи їй, що таким чином «навчає» її чого-небудь, обіцяючи подарунки чи експлуатуючи її потребу в любові. Пізніше, коли дитина починає розуміти, що в діях батька є щось непристойне, або виявляє, що вони неприємні чи травмують її, уникнути продовження може бути непросто. Іноді дочка розцінює таку взаємодію як знак особливого до неї ставлення та вважає, що вона дає їй якісь привілеї.

Про інцестуальні стосунки може стати відомо, якщо, розізлившись на батька (нерідко з причин, зовсім не пов'язаних із сексуальною поведінкою), дівчинка просто

на нього «поскаржитися». Іноді мати з жахом виявляє, що вже деякий час між її чоловіком та донькою існують фізичні відносини. В інших випадках жінка здогадується про інцест, але вирішує не втручатися і залишити все, як є. Причиною цього може бути сором, страх судових переслідувань, розпаду сім'ї чи навіть той факт, що інцестуальні стосунки чоловіка з дочкою позбавляють її необхідності задовольняти його сексуальні потреби.

Тривалий час вважалося, що найбільш поширеним є інцест між батьком та дочкою, однак дослідження показали, що сексуальні зв'язки між братом та сестрою та між двоюрідними братами й сестрами відбуваються ще частіше (Canavanetal, 1992; Finkelhor, 1979). Сексуальні стосунки між братами та сестрами рідко стають надбанням громадськості, а якщо їх і вдається виявити, то вони, як правило, не викликають такої бурхливої реакції, як зв'язок між батьком та дочкою. Більше того, брати й сестри нерідко вважають свої контакти досить невинними, якщо тільки вони не пов'язані з примусом (Finkelhor, 1979). Тим не менше, сексуальні контакти між братом та сестрою, що містять елементи примусу, та сексуальне насильство, яке скоює хтось із батьків, частіше за все дуже деструктивно впливають на жертву.

Загалом злочинці можуть спокушати дітей у всіх ситуаціях, коли мають з ними контакт: у родині, на відпочинку, на музичних, спортивних чи релігійних заняттях, а також за посередництвом Інтернету або мобільного телефону.

Іноді злочинець будує близькі стосунки з сім'єю дитини – через дружбу або шлюб. Він може подружитися з кимось із батьків, які не можуть впоратися зі своєю дитиною. Самотнім батькам злочинці пропонують підтримку (вступають у інтимні стосунки з матір'ю чи опікункою дитини, підтримують її фінансово), щоб стати членом родини і проникнути в дім, де живе дитина. Потім злочинець починає будувати близькі стосунки з дитиною (або дітьми), яких він збирається використати з сексуальною метою.

Сексуальне використання майже завжди відбувається таємно. Інші дорослі члени сім'ї (другий із батьків, якщо його партнер є виконавцем злочину), як правило, не підозрюють якихось негараздів. А дитина часто почувається розгубленою – не знає, кому і як розказати про те, що відбувається. Щоб зберегти свої дії у таємниці, злочинець може використати природний страх дитини, її сором або почуття провини за те, що сталося. Часто він змушує дитину мовчати, погрожуючи, в тому числі, фізичною розправою та покараннями. Іноді до дитини застосовується підкуп. Також злочинець може переконати дитину: все, що з нею відбулося, – це нормально. Інколи насильники нав'язують дітям думку, що ті отримують задоволення і самі хотіли, аби це з ними сталося. Часто злочинці переконують дитину в тому, що вона якимось чином відповідальна за те, що мала досвід сексуального використання.

Немає чіткої відповіді на запитання, як зрозуміти, що хтось збирається використати дитину з сексуальною метою. Але батьки повинні уважно придивлятися до всіх, хто приділяє їхній дитині надто багато уваги. Сигнали того, що доросла людина використовує дитину для сексуального задоволення, не завжди очевидні. Важливо ретельно зібрати інформацію та факти, щоб допомогти захистити дитину. Причиною для занепокоєння може стати поведінка дорослого або молодої людини, якщо він/вона:

- ⊗ відмовляє дитині у необхідній приватності або можливості самостійно приймати рішення щодо особистих питань;
- ⊗ наполягає на фізичних проявах любові, як-то поцілунки, обійми або грайлива боротьба, навіть якщо дитина очевидно не бажає цього робити;
- ⊗ надмірно зацікавлений сексуальним розвитком дитини або підлітка;
- ⊗ шукає нагоди, аби залишитися з дитиною сам на сам;
- ⊗ наполягає на перебуванні з дитиною наодинці;
- ⊗ проводить більшість свого вільного часу з дітьми та мало цікавиться проведенням часу з людьми свого віку;
- ⊗ регулярно пропонує безкоштовні послуги няні або бере дітей на ночівлю;

- ⊗ запрошує дитину на прогулянки та поїздки на канікулах;
- ⊗ купує дитині дорогі подарунки або дає їй гроші без видимих причин;
- ⊗ засипає дитину подарунками або дрібними сюрпризами;
- ⊗ часто заходить до дитини/підлітка у ванну кімнату;
- ⊗ ставиться до дитини, як до улюбленця, роблячи її «особливою» порівняно з іншими членами сім'ї;
- ⊗ проявляє надмірну опіку над дитиною або суворо обмежує контакти з іншими дітьми, особливо протилежної статі;
- ⊗ ревнивий або контролює членів сім'ї.

Потрібно дуже ретельно перевіряти людей, які залишаються з дитиною без вашого нагляду. Варто отримати якомога більше інформації про няню чи іншу особу, яка буде займатися дитиною. Також батьки можуть поцікавитися у керівництва школи чи садка, яким чином заклад обирає персонал та волонтерів, що робить для того, аби забезпечити дітям захист.

Діти, які страждають від сексуального насильства

Чому діти мовчать, коли страждають від сексуального насильства?

Зазвичай дитині страшно образити батька чи іншого старшого родича. Їй можуть не повірити чи звинуватити її саму. Маленька дитина навіть не розуміє, що з нею роблять. Якщо не гвалтують, а просто роздягають, мастурбують чи змушують робити щось зі статевими органами дорослої людини, це може викликати не тільки страх, але й приємні еротичні відчуття, змушуючи ще сильніше полюбити спокусника. Врешті, дитина боїться засмутити матір і зруйнувати сім'ю, в якій виросла.

Дорослі, у першу чергу батьки та вчителі, мають знати, що сексуальна експлуатація дітей неприпустима. Караючи чи пестячи дітей, багато дорослих не усвідомлюють, що переживають сексуальні відчуття і пробуджують такі самі відчуття у дітей. Дитини можна й потрібно торкатися, цілувати, пестити, обіймати, але необхідно уникати стимуляції її еrogenних зон. Не слід навмисно викликати подібні відчуття та фіксувати їх на себе чи на якісь специфічні ситуації. Уважно ставлячись до емоційних та сексуальних реакцій дитини, потрібно поважати її право контролювати власне тіло, уникаючи того, що дитині неприємно чи здається приязливим.

Часто навіть за переконливих доказів людям важко повірити в реальність інцесту (сексуального насильства

над дитиною з боку члена сім'ї). Близькі сумніваються, що дитина могла довгий час зазнавати насильства, а ніхто про це не дізнався, чи що дитина нікому не розповіла про те, що сталося.

Роланд Самміт опублікував статтю «Синдром акомодатії при сексуальному насильстві над дитиною», в якій виділяє п'ять «стадій» інцестуозного насильства¹¹. Цей опис дозволяє зрозуміти, з якими труднощами стикається дитина в подібній ситуації.

1. Секретність.

Жодна дитина не готова до сексуальних домагань з боку дорослого, якому довіряє. Вірогідність подібного залишається табуованою темою навіть серед дорослих. У результаті дитина змушена поклатися на насильника у визначенні того, що відбувається. Саме насильник розповідає дитині, як потрібно розуміти та інтерпретувати його дії, він визначає для неї реальність.

Секретність стає для дитини джерелом страху та обіцянкою безпеки одночасно: «Усе буде добре, якщо ти нікому про це не розповіси». Якщо дорослі ніколи не розповідали дитині про насильство й ніколи не обговорювали з нею можливості такої ситуації, то нічого іншого дитині не залишається. Вона змушена повірити, коли дорослий стверджує: «Нікому не розповідай, тобі

11) Сексуальное насилие над детьми и инцест: синдром аккомодации // http://www.dorogaksvobode.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=308:2011-01-10-10-55-34&catid=49:2009-06-11-14-44-12&Itemid=165

все-одно ніхто не повірить», «Я тебе вб'ю», «Розкажеш – і тебе відправлять до дитячого будинку». Окрім тягря збереження таємниці, дитина може переконати себе в тому, що вона зобов'язана «зберегти сім'ю» і тепер це її відповідальність.

Звичайна дитина ніколи відверто не запитає дорослих про сексуальне насильство і ніколи прямо не розповість про насильство пережите. Страх того, що її в усьому звинуватять, що їй не повірять, чи страх, пов'язаний із конкретними погрозами насильника, гарантує мовчання дітей. Якщо дитина починає зберігати мовчання, то в подальшому розуміє, що другого шансу в неї вже не буде: «Чому ти не розповів мені?», «Як ти могла приховувати таке від мене?»

Людина, яка працює з дитиною і підозрює сексуальне насильство, завжди має виходити з припущення, що жертві погрожували. Дитина, у першу чергу, потребує можливості поділитися своїм секретом і отримати у відповідь не засудження, а підтримку та безпеку.

2. Безпорадність.

Дитину можна навчити не розмовляти чи уникати знаків уваги незнайомих. Однак водночас від неї вимагають слухняності та приязного ставлення до будь-якого дорослого, якому довірили її доглядати. Дитина може сказати: «Я не хочу, щоб тато мене купав» чи «Я ненавиджу дядька Василя». Але малоімовірно, що дорослі звернуть на це увагу і розпитають,

чим викликана така реакція. Дитина може зробити висновок, що раз мати так реагує на її скарги, вона знає про насильство й схвалює його.

Деякі люди помилково припускають, що оскільки дитина нікому не скаржиться, то вона певним чином дає згоду на насильство, чи насильство не завдає їй тяжкої шкоди. Тому варто окремо підкреслити, що жодна дитина немає рівної влади, аби сказати «ні» батьківській фігурі, і ні одна дитина не може знати, до яких наслідків призводять сексуальні стосунки з дорослою людиною. Насильник завжди несе повну відповідальність за будь-які сексуальні дії, вчинені дитиною.

Дорослим здається, що у випадку насильства дитина буде активно опиратися, звати на допомогу. Однак це велика рідкість. Більш розповсюджена й типова реакція – прикинутися сплячим, уявити, що ти деінде, страждати мовчки. Діти не кричать і не застосовують силу, коли відчувають найсильніше збентеження і страх. Реальність дитини визначають довірені дорослі, і якщо тікати нікуди, то залишається тільки сховатися.

Ми надто швидко забуваємо, яку тотальну безпомічність відчували, коли були дітьми. Нам важко повірити, що дитина буде мовчки терпіти сексуальне насильство, а втрата любові й безпеки сім'ї страшніша, ніж загроза цього насильства.

Діти швидко починають соромитися і боятися як своєї безпомічності, так і нездатності виразити почуття дорослим, які «нічого не розуміють». Дитині потрібний «перекладач», який зможе передати її світ мовою дорослих. Цей перекладач повинен визнавати, що за будь-яких обставин у дитини не було вибору, окрім як тихо підкоритися і зберігати все у таємниці. Насильники швидко розуміють, що залежні діти повністю безпомічні й не будуть опиратися чи скаржитися.

3. Загнаність у пастку та пристосування.

Більшість дітей не заявляють про факти сексуального насильства, якого зазнають вдома, тому що бояться наслідків для них самих та їхніх родин. Вони думають, що родини будуть зганьблені, що їх виженуть з дому або що ніхто їм не повірить. Дорослі часом теж не повідомляють про такі порушення. У громадах та родинях з жорсткими нормами мужності, жіночності чи родинної честі хлопчиків, які викриватимуть сексуальне насильство, вважатимуть слабкими та легкодушними, а дівчаток можуть звинуватити у «провокуванні».

Через вказані причини раннє втручання вкрай малоймовірне, а тому дитина продовжує страждати від сексуального насильства і адаптується до нових умов життя. Перед жертвою стоїть завдання надати насильству хоча б якогось сенсу, і дитина може впевнити себе, що вона сама спровокувала дорослого чи заслу-

жила на покарання.

Якщо в сім'ї є молодші діти, то старша дитина, яка страждає від насильства, може тримати цей факт у таємниці через страх того, що гвалтівник скривдить молодших дітей.

У цілому підлітки, порівняно з дітьми, більш хворобливо й різнобічно реагують на сексуальне насильство. Вони сприймають це, як катастрофу, як епізод, що кардинально змінює все життя, як явище, що не можна пережити. Страх, виражена тривожність, пригніченість, розгубленість, відраза – спектр емоційних проявів, що найчастіше трапляються у підлітків, які зазнали сексуального насильства.

Тим не менше, гнів і лють у відповідь на насильство потребують виходу, і, як правило, таким виходом стає саморуйнівна поведінка, у тому числі самоушкодження. Така поведінка, у свою чергу, ще більше підсилює ненависть до себе.

Дуже часто те, що в подальшому отримує ярлик підліткової чи дорослої психопатології, походить з реакції здорової дитини на протиприродні та нездорові обставини.

Якщо дитина вчиться жити із сексуальним насильством, це руйнує її здатність довіряти, любити й розвиватися. Фахівця, який працює з дитиною чи дорослою людиною, що страждає від наслідків насильства, можуть постійно перевіряти й провокувати. Жертва

очікує на докази, що довіра неможлива і що єдина запорука безпеки – це негативні очікування та ненависть до себе. У цій ситуації дуже просто приєднатися до батьків і всього суспільства дорослих та відмовитися від постраждалої дитини.

4. Відкладене, суперечливе та непереконливе розкриття правди.

Більшість випадків тривалого сексуального насильства ніколи не розкривається, принаймні поза сім'єю. Якщо сімейний конфлікт провокує викриття, то, як правило, це відбувається лише через декілька років після початку насильства.

Якщо дитина розкриває свою таємницю у розпалі бурхливої сімейної сварки і протистояння авторитету батьків, то виявляється, що вона звертається по розуміння та допомогу в найменш вдалий момент. Правоохоронні органи і навіть члени сім'ї можуть «списати» її звинувачення на прояв злості, тим більше що, швидше за все, жертва вже проявляла неадекватну та небажану підліткову поведінку.

Дорослі можуть вирішити, що дитина все вигадала задля помсти батькам і для того, щоб отримати якісь вигоди. Середньостатистичний дорослий, у тому числі мати, учитель, лікар, соціальний працівник, суддя, не може повірити, що нормальна й чесна дитина може терпіти сексуальне насильство і не повідомляти про нього.

Отож, якщо дитина будь-якого віку скаржиться на тривале сексуальне насильство, вона стикається з недовірою оточуючих. Однак якщо ідеться про підлітка, якого вже затаврували «важкою» і «проблемною» дитиною, то на нього чекає не просто недовіра, а приниження й покарання.

5. Зречення.

Що б дитина не говорила про сексуальне насильство, швидше за все, згодом вона відмовиться від своїх слів. Сім'я руйнується на очах, дитину нескінченно допитують, а насильник увесь цей час може залишатися поруч. І знову на дитину лягає важкий тягар – зберегти чи зруйнувати сім'ю. «Погане» рішення – розповісти правду, «хороше» рішення – капітулювати, знову почати брехати і врятувати сім'ю.

Якщо дитину не підтримати відразу, не втрутитися негайно й не притягнути насильника до відповідальності, то дівчинка чи хлопчик поведуться «нормально» і відмовляться від своїх слів.

Якщо згадана допомога недоступна, а дитина відмовляється від своєї заяви, це лише переконує оточуючих у тому, що дитині не можна довіряти. У свою чергу, дитина отримує підтвердження того, що їй ніхто не допоможе. Вірогідність того, що дитина наслідком знову розповісти правду, стає ще меншою.

Насильство, скоєне над дитиною чи підлітком, надзвичайно деструктивно впливає на дитячу психіку і може призвести до посттравматичних стресових розладів. Порушення виникають у всіх сферах життя дитини: виникають погіршення сну й апетиту, апатія, зміни особистісного розвитку, що у майбутньому може завадити формуванню адекватної самооцінки та самореалізації дитини, сприятиме виникненню девіантної поведінки, наркотичної чи алкогольної залежності, проституції. Утрата стабільної атмосфери життєвої підтримки з боку родини може сприяти посиленню сторонніх нездорових впливів з боку середовища однолітків. Безпритульні діти, включно з утікачами з дому, часто зустрічаються саме серед дітей, які потерпають від насильства. Також у них можуть виникати проблеми з навчанням та шкільним соціумом.

Якщо сексуальне насильство тривало з раннього віку та не було виявлене вчасно, дитина може засвоїти таку поведінку як норму. В результаті відбувається сексуалізація поведінки, внаслідок чого може швидше настати пубертатний період. Такі діти часто ініціюють статеві контакти з молодшими дітьми, однолітками або ж дорослими, відверто пропонують або ж натякають дітям чи дорослим на готовність задовольнити будь-які сексуальні бажання (просто так або за певну винагороду). Дорослі (часом навіть спеціалісти) таку поведінку трактують як результат сексуальної розбещеності внаслідок «впливу друзів», підозрюють дитину в перегляді порнографії тощо. Насправді ж це – яскраве свідчення

тяжкої психічної травми дитини, викликаной сексуальним насильством.

Одним із найбільш розповсюджених тривалих негативних наслідків сексуального використання дитини є депресія. Також помічено, що жертви сексуального використання у дитинстві в дорослому віці частіше ніж інші проявляють автоагресивну поведінку, вчиняють спроби самогубства, живуть у стані хронічного страху. Досить часто результатом сексуального використання в дитинстві стає низька самооцінка та негативний образ власної особистості. Почуття стигматизації, безсилля та ізолюваності зберігається у дорослих жертв сексуального використання, якщо виконавцем злочину був член сім'ї. Жертви сексуального використання в дитинстві у дорослому житті можуть мати проблеми із отриманням задоволення від сексуального життя.

Як розпізнати жертву сексуального використання

Незаперечними свідченнями сексуального використання є вагітність, венеричні захворювання, присутність сперми у піхві або анальному отворі дитини. Крім того, у дитини, яка зазнала сексуального використання, з'являються різноманітні соматичні прояви: виділення з піхви, почервоніння та потертості геніталій, кровотечі з піхви чи анального отвору, запалення статевих шляхів, розрив дівочої пліви. Присутність кількох неспецифічних симптомів одночасно має стати сигналом

до того, щоб ретельніше придивитися до ситуації та поставити ряд запитань.

Попереджувальні сигнали у поведінці дитини, що можуть вказувати на сексуальне використання:

- ☼ дитина уникає того, щоб залишатися наодинці з кимось із членів сім'ї;
- ☼ проявляє несподіваний страх перед якоюсь дорослою особою або не хоче з нею спілкуватися;
- ☼ відчуває незрозумілий страх щодо певних місць або людей;
- ☼ намагається розповісти про використання за допомогою натяків; наприклад, може сказати, що хтось попросив її зберігати таємницю, або з тривогою ставити запитання, що стосуються розпаду сім'ї чи того, що «тата можуть забрати з дому»;
- ☼ описує поведінку якоїсь дорослої людини, вказуючи на те, що ця людина намагається спокусити дитину з метою її сексуального використання;
- ☼ здається пригніченою, скаржиться на фізичні нездужання, які не мають медичного обґрунтування;
- ☼ має проблеми зі сном, наприклад, нічні страхи, безсоння;
- ☼ з'явилися нездужання, що вказують на сексуальне використання – наприклад, біль у районі

підхви чи анального отвору;

- ☼ дитина не хоче ходити до школи або різко втрачає здатність концентрувати увагу, починаються проблеми з навчанням;
- ☼ починає поводити себе агресивно, трапляються спалахи гніву;
- ☼ проявляє нетипову сексуальну поведінку – публічна мастурбація, використання нових визначень для сексуальних дій або інтимних частин тіла, прояви невідповідних віку знань про сексуальну сферу, яких не було раніше;
- ☼ має труднощі при ходінні чи сидінні;
- ☼ раптово відмовляється перевдягатися до уроку фізкультури або після заняття, пов'язаних із фізичною активністю;
- ☼ грає з іграшками або предметами у недоречно сексуальний спосіб;
- ☼ демонструє відчуження або, навпаки, надмірну нав'язливість;
- ☼ спостерігаються особистісні зміни, невпевненість;
- ☼ регресія до поведінки, характерної для молодшого віку (наприклад, нічне нетримання сечі);
- ☼ зміни у звичках харчування;
- ☼ поява секретності, уникнення соціальних кон-

тактів, загальна недовіра до людей; такі ознаки часто помилково тлумачать як прагнення дитини бути незалежною;

- ✿ сексуалізоване вираження прив'язаності до рідних та друзів;
- ✿ хватання за груди та геніталії дорослих, стягування з них одягу;
- ✿ з'явилися свідчення, що між дитиною та старшою людиною існує секретний зв'язок; особливо тривожною є поява у дитини подарунків, грошей;
- ✿ розповідає про сексуальне використання від третьої особи: «Я знаю одну дівчинку...»;
- ✿ саморуйнівна поведінка – вживання алкоголю, наркотиків, проституція, суїцидальні спроби, втечі з дому, надмірно часті нещасні випадки;
- ✿ демонструє загальну недовіру, страх перед дорослими певного типу (статі, віку, зовнішності);
- ✿ втрачає навички туалету (характерно для маленьких дітей), виявляє байдужість до своєї зовнішності, поганий догляд за собою, або, навпаки, нав'язливе миття (бажання «відмитися») (для старших);
- ✿ вживає запобіжні заходи, щоб важче було знімати одяг (багато пасків, декілька пар штанців одночасно тощо);

- ✿ перебуває у хронічній депресії, спостерігається замкненість, фобії.

Ступінь прояву симптомів, таких як страх і депресія, посттравматичний стрес, проблеми у школі, проблеми з навчанням, автодеструктивна поведінка чи соматичні симптоми у дітей, які зазнали сексуального використання, дуже різний. У старших дітей кількість симптомів більша, а їхній характер відрізняється у хлопчиків та дівчаток.

Кількість та глибина проявів залежить ще й від того, яким був перебіг сексуального використання дитини і хто був виконавцем злочину, а також від того, чи мало місце проникнення в піхву чи анальний отвір, використання сили, частота сексуальних контактів з дитиною та їх тривалість. Більше симптомів проявляється у дітей, яких батьки чи опікуни не підтримали.

Досвід багаторічної роботи з дітьми – жертвами сексуального насильства дозволив Джудіт С. Райкус та Рональду С. Хьюзу виокремити типові фізичні, поведінкові та емоційні ознаки сексуального насильства.

Фізичні ознаки

1. Фізичні пошкодження генітальної або ректальної області. Можуть включати гематоми, порізи, розриви, сліди укусів, розтягування прямої кишки або піхви, тріщини в прямій кишці, припухання

або почервоніння генітальних тканин. Такі ушкодження можуть бути викликані введенням в піхву або в пряму кишку пальців, статевого члена дорослого чоловіка або інших предметів. Травми геніталій у дітей молодшого віку можуть бути результатом тілесного покарання за недотримання правил охайності при справлянні природних потреб.

2. Захворювання, що передаються статевим шляхом. До них належать генітальний герпес, гонорея, сифіліс, загострені кондиломи або хламідіоз. Виявлення у дівчаток і дівчат моніліазу (молочниці) не обов'язково свідчить про те, що вони зазнали сексуального насильства. Ця та інші дріжджові інфекції можуть виникати в результаті прийому антибіотиків або надмірного спринцювання. Однак виявлення дріжджової інфекції у дівчинки молодшого віку вимагає проведення медичного огляду та подальшого розслідування.
3. Підозрілі плями, сліди крові або сім'я на білизні, одязі або тілі дитини свідчать про можливе сексуальне насильство, особливо якщо в дитини (дівчинки) ще не почалася менструація і немає даних про те, що дитина сексуально активна.
4. Інфекційні захворювання сечового міхура або сечовивідних шляхів. Симптоми включають біль при сечовипусканні, присутність крові або гною в сечі й високу періодичність сечовипускання. Інфекційні захворювання сечовивідних шляхів,

як правило, зустрічаються у жінок, що ведуть активне статеве життя. У дівчаток такі інфекції зустрічаються вкрай рідко, за винятком випадків алергії на гігієнічні засоби (наприклад, мило або піну для ванни), аномалій сечовивідних шляхів (наприклад, діти з розщепленням хребта часто страждають на інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, що виникають у результаті неврологічної дисфункції) тощо. Усі діти, в яких виявляються інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, повинні пройти медичне обстеження на предмет можливого сексуального насильства.

5. Хвороблива дефекація або закрепи можуть свідчити про проникнення в пряму кишку. У хлопчиків після анального сексу часто розвиваються енкопрез (нетримання калу) або закупорка кишечника каловими масами в результаті зниження м'язового тонусу (Herburn, 1994 р.). Проте необхідно мати на увазі, що причиною хвороби може бути хронічна обстипація (закреп).
6. Рання вагітність, особливо у дівчат, які не пояснюють причин її виникнення і поведінка яких не дозволяє припустити, що вони з обоюсторонньої згоди займалися сексом зі своїми однолітками.

В окремих випадках фізичних ознак буває достатньо, аби зробити висновок про те, що дитина зазнала сексуального насильства. Наприклад, якщо у дівчинки

дошкільного віку виявлене інфекційне захворювання сечовивідних шляхів або венеричне захворювання, то є всі підстави вважати, що вона стала жертвою сексуального насильства. Іноді фізичні ознаки – це єдиний доказ факту сексуального насильства.

Водночас у встановленні факту сексуального насильства соціальні працівники не повинні покладатися винятково на фізичні показники. У деяких випадках вони просто відсутні. Так, у дитини не буде виявлено ніяких фізичних травм, якщо сексуальне насильство полягало в поцілунках, обмацуванні інтимних місць, демонстрації геніталій чи примусовому спостереженні за сексуальними діями між дорослими. Більше того, навіть якщо дитина отримала травми, вони можуть загоїтися до того моменту, коли факт насильства буде розкритий і дитину огляне лікар. Саме тому, щоб установити факт сексуального насильства, необхідно підкріпити висунуті звинувачення додатковими доказами, ґрунтованими на поведінкових і емоційних ознаках.

У багатьох дітей та підлітків, котрі стали жертвами сексуального насильства, проявляються характерні емоційні та поведінкові симптоми. Проте варто зазначити, що такі симптоми спостерігаються в дітей, які не зазнали сексуального насильства, але страждають іншими емоційними проблемами, стали жертвами фізичного насильства або зневаги їхніми фізичними потребами. Таким чином, емоційні та психологічні симптоми не можна вважати достатнім доказом сексуально-

го насильства. Аналогічним чином, відсутність таких симптомів не говорить про відсутність сексуального насильства, оскільки у багатьох дітей, які стали жертвами сексуального насильства, характерні ознаки взагалі ніяк не проявляються.

Перераховані нижче ознаки (особливо у поєднанні з фізичними симптомами або за наявності заяви дитини про те, що вона стала жертвою сексуального насильства) з високою мірою вірогідності говорять про те, що дитина зазнала сексуального насильства. Деякі з описаних у цьому розділі ознак характерні для сексуалізованих дітей. Гіл (Gil, 1993 р.) використав цей термін для позначення неадекватної сексуальної поведінки дітей, що стали жертвами сексуального насильства.

Отже, до *поведінкових та емоційних ознак* сексуального насильства належать наступні:

1. страхи й фобії (страх темряви, небажання йти до школи, додому або виходити на вулицю, страх самотності, безпредметна тривога);
2. агресивна поведінка, істерики, спроби втекти з дому, прагнення вплутатися в бійку;
3. уникнення соціальних контактів, потайливість, ізоляція, загальна недовіра до людей; ці ознаки часто помилково тлумачать як прояви прагнення дитини до незалежності;
4. регресивна поведінка у дітей молодшого віку,

- включаючи енурез (нетримання сечі) або енкопрез (нетримання калу), смоктання великого пальця, повернення до дитячого белькоту, биття головою об стіну, ритмічне похитування, хворобливе прагнення фізичної ласки з боку батьків;
5. розлади харчування й сну, розлади шлунково-кишкового тракту та інші соматичні захворювання;
 6. підвищена загальна збудливість, постійний плач, надмірна рухливість або нездатність сконцентруватися;
 7. вчинки, що виражають загальні негативні емоції (в першу чергу, гнів), об'єктом яких є сама дитина або оточення: спроби втекти з дому, крадіяство, брехня, каліцтво, завдання шкоди тваринам і людям, суїцидальні схильності, нез'ясовні напади люті;
 8. загальні симптоми тривоги й депресії; плаксивість, замкненість, загальна відсутність інтересу до оточуючих; швидкі переходи в легку збудливість, страх або настороженість;
 9. вчинки, які можна тлумачити як спроби спокусити дорослих людей протилежної статі (стосується зазвичай дівчаток по відношенню до дорослих чоловіків). Їх не слід плутати з нехитрими, наївними та абсолютно природними спробами деяких дівчаток дошкільного віку привернути до себе увагу підлітків або дорослих чоловіків;
 10. використання сексу як інструменту демонстрації непокори у дітей молодшого підліткового й підліткового віку, включаючи нерозбірливі зв'язки та зайняття проституцією;
 11. надмірна (з урахуванням норми для цього віку) і / або публічна мастурбація;
 12. залучення інших дітей до відвертих і все більш складних сексуальних ігор; не слід плутати зі звичайною для дітей дослідницькою поведінкою, такою як ігри в «лікарню» з роздяганням один перед одним і з іншими сексуальними експериментами, що відповідають віку й рівню розвитку дітей;
 13. залучення інших дітей своєї або протилежної статі до просунутих дій сексуального характеру; може йтися про залучення дітей молодшого віку або таких, що відстають в розвитку, чи про використання різних методів фізичного або психологічного примусу; хлопчики-підлітки, винні в сексуальному насильстві над іншими дітьми, часто самі є жертвами сексуального насильства;
 14. вигадкування і розігрування сексуальних сцен за допомогою іграшок або ляльок (наприклад, лялька-«дитина» кладе особу між ніг ляльки-«тата» і каже: «Йому це подобається»; чи

лялька-«тато» поміщає руку під спідницю ляльці-«дитині» та починає там терти);

15. страх щодо конкретних чоловіків або жінок (чи дорослих людей взагалі) або спроби уникнути будь-якого контакту з ними, страх фізичних контактів, нез'ясовний страх, викликаний конкретними місцями;
16. страх перед сексом у підлітків (якщо його не можна пояснити характерною для підлітків амбівалентністю і тривожністю);
17. носіння багат шарового, занадто теплого або мішкуватого одягу, ймовірно, для того, щоб сховати або захистити своє тіло;
18. спроби сховати одяг зі слідами крові чи сімені, що виникли в результаті участі дитини в діях сексуального характеру.

Викрити факт сексуального використання дитини дуже складно, оскільки зазвичай єдині особи, які знають все, – це дитина та її кривдник. Вихователь, учитель чи інший фахівець, який підозрює, що дитину використовували з сексуальною метою, має добре знатися на симптомах, аби не проігнорувати тривожні сигнали, що надходять від скривдженої дитини. Варто підкреслити, що жоден із тривожних симптомів у дитини не можна трактувати окремо і вважати його «безсумнів-

ним доказом» сексуального використання. Багато з описаних у літературі проявів, характерних для сексуального використання, може виникати внаслідок іншого складного досвіду в житті дитини: розлучення батьків, смерті близької людини, зміни місця проживання, народження молодшого брата чи сестри тощо.

СЦЕНАРІЇ ІНТЕРАКТИВНИХ БЕСІД ДЛЯ ДОШКІЛЬНЯТ «НАВЧИТЬ ДИТИНУ ЗАХИЩАТИСЯ»

У підготовці сценарію інтерактивних бесід автори використали засадничі принципи інтерактивної педагогіки німецького дослідника Ганса Фріца, а саме: багатостороння комунікація, коли діти та ведучий є рівноправними, рівнозначними суб'єктами процесу взаємодії; спеціальна організація пізнавальної активності, за якої кожна дитина відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність; створення зв'язків між дітьми, їх взаємодія і співпраця. Реалізація цих принципів під час проведення інтерактивних бесід дозволяє поступово просуватися до змін та поліпшення поведінки дитини у повсякденному житті.

Побудова інтерактивних бесід за розважальним сценарієм дозволяє запрограмувати поведінку, спрямовану на особисту безпеку дитини.

Такий формат взаємодії з дітьми потребує попередньої підготовки ведучого, обстановки, яка сприяє розкутості, психологічній захищеності, а також креативності, виваженості та впевненості дорослого, який буде проводити бесіду.

Зверніть увагу, що всі бесіди ведуться від імені казкового фантастичного персонажа на ім'я КІКО, який приходить до дітей разом зі своєю подругою РУКОЮ. Цих героїв дорослий має виготовити самостійно. Наприклад, КІКО можна виготовити з пластикової пробки від шампанського або невеличкого клубочка ниток, який прикрасити

чубчиком із ниток, очима і ротиком із гудзиків або намистин, якщо є бажання, додати інші частини тіла, атрибути одягу, аксесуари тощо. Важливо, щоб КІКО зручно одягався на палець, а також переміщався на інші пальці. РУКА – це яскрава чудернацького вигляду рукавичка, на якій можна намалювати очі та ротик.

Сценарії інтерактивних бесід стануть в пригоді дорослим, які займаються вихованням дітей 4–6 років, і підходять як для індивідуального спілкування з дитиною, так і для спілкування з групою у дитячому садку.

Мета інтерактивних бесід: навчити дитину застосовувати у повсякденному житті п'ять правил безпечної поведінки: Тут мене не торкайся! Твоє тіло належить тільки Тобі! Добре зробиш, коли розкажеш про секрети, які Тебе турбують! «НІ» означає «НІ»! «Ні – біжи – розкажи!»

Тривалість інтерактивних бесід: 20–25 хв.

Учасники: діти від 4 до 6 років, батьки, значущі дорослі (дідусь, бабуся, старший брат, сестра тощо), вихователі, психологи, соціальні педагоги.

Необхідні матеріали: виготовлений заздалегідь казковий фантастичний персонаж КІКО, будь-яка рукавиця (РУКА – подружка КІКО); легкий дитячий м'яч для ігор на свіжому повітрі, аркуші паперу формату А-1, набір маркерів (зелений, синій, червоний), кольоровий папір.

Сценарій інтерактивної бесіди «Знайомтеся – КІКО!»

Ведучий пропонує дітям розташуватися зручно та розпочинає бесіду запитанням: «Що роблять люди, коли вони зустрічаються?» (*Вони вітаються*).

Ведучий нагадує дітям, що привітання люди супроводжують різноманітними словами, наприклад: «Вітаю!», «Добридень!», «Привіт!» тощо. При цьому вони можуть поплескати один одного по плечу, обійнятися або потиснути руки. Для прикладу ведучий вітає всіх присутніх «Добридень!», потискаючи кожному руку, та наголошує, що потиск має бути делікатним та легким.

Потім ведучий допомагає дітям об'єднатися в пари та пропонує пограти у гру (*вправа-руханка «Наші руки вітаються так!»*).

Вправа–руханка «Наші руки вітаються так!»

Діти стають один навпроти одного і за командою вітаються лише руками і саме таким чином, як каже ведучий: *Наші руки вітаються весело! (якщо потрібно, ведучий демонструє, як саме потрібно вітатися), Наші руки вітаються, ніби сваряться (миряться, підтримують, співчують, товаришують, танцюють тощо).*

Несподівано на руці ведучого з'являється цікавий гість – фантастичний персонаж КІКО. Ведучий знайомить дітей із ним: КІКО прибув із далекої-предалекої країни із дуже поважною місією – навчити дітей захищати себе у небезпечному світі дорослих. Адже іноді буває так, що доросла людина (як знайома, так і незнайома) може заподіяти дитині шкоди: зробити щось таке, після чого дитина відчуватиме образ, страх, сором, біль, пригніченість. КІКО навчить п'яти важливих правил, які задля власної безпеки мають знати всі діти.

Ведучий розповідає історію про КІКО та його подружку РУКУ і заохочує дітей повторювати за ним усі рухи й звуки.

Історія про КІКО та його подружку РУКУ

Це – КІКО (*Ведучий демонструє КІКО*), а поруч із ним його подружка – РУКА. (*Ведучий демонструє руку в рукавичці, потім вітає кожну дитину – називає її на ім'я та потискає руку*).

«А навіщо мені потрібна подружка-РУКА?» – питає КІКО.

«Незабаром ти дізнаєшся», – відповідає РУКА.

«Привіт, РУКО! Я хотів би політати, але у мене немає крил», – каже КІКО.

«Гаразд, КІКО! – відповідає РУКА. – Я буду твоїм літаком. Сідай на мене. Ми негайно злітаємо!»

(*Ведучий одягає КІКО на вказівний палець: «У-у-у – летить літак». Діти повторюють «у-у-у» і показують, як летить літак*).

«Привіт, РУКО! Мої ноги хочуть танцювати, але де б мені взяти музику?» – питає КІКО.

«Гаразд, КІКО! – відповідає РУКА. – Я буду твоїм музикантом. У мене є піаніно, а мої пальці знають, як зробити так, щоб клавіші заспівали».

(*«Трам, пам, пам», – грає піаніно. Діти зображають, як грають на уявному піаніно*).

«Привіт, РУКО! Я хотів би з'їсти чогось смачненького», – каже КІКО.

«Гаразд, КІКО! Я буду твоїм маленьким кондитером, – відповідає РУКА. – Чого ти бажаєш: яблучного, шоколадного, полуничного або бананового пирога?»

«Я бажаю яблучно-шоколадно-полунично-бананового пирога!» – кричить КІКО.

(*Ведучий разом із дітьми демонструє, як вони їдять удаваний пиріг – «гам-гам-гам-гам»*).

«Привіт, РУКО! Я так хотів би пограти у квача, але я не можу гратися сам!» – каже КІКО.

«Гаразд, КІКО! Я буду твоєю товаришкою по грі», – відповідає РУКА.

«Можна я торкнуся до твого волосся?» – питає РУКА.

«Звичайно, можна», – говорить КІКО.

«Можна я торкнуся до твого носа?» – питає РУКА.

«Так, можна», – відповідає КІКО.

«Можна я торкнуся до твоєї руки?» – питає РУКА.

«Так, можна», – говорить КІКО.

«А можна я залізу тобі в трусики?» – питає РУКА

«НІ! – кричить КІКО. – НЕ МОЖНА!»

«Дуже добре, КІКО! – каже РУКА. – Запам'ятай! НІХТО не має права залазити тобі в трусики. І ти можеш голосно сказати: **«Тут мене не торкайся!»**

(«Тут мене не торкайся!» – повторюють діти. Ведучий разом із КІКО пропонує їм витягнути вперед руку та підняти догори великий палець).

«І це перше правило, яке вам потрібно запам'ятати, – каже КІКО. – Якщо хтось намагається залізути вам у трусики, **ОБОВ'ЯЗКОВО** скажіть про це батькам, іншій старшій людині, якій Ви довіряєте, та знаєте, що вона захистить від чогось поганого або когось, хто завдає вам шкоди (ображає, б'є, кричить або торкається інтимних частин тіла без вашого на те дозволу). Ніколи не тримайте це у секреті!»

На наступному етапі інтерактивної бесіди ведучий від імені КІКО розповідає дітям про те, що таке інтимні частини тіла: частини тіла, прикриті спідньою білизною (трусиками, маєчками, купальниками) називаються інтимними. Інші не повинні торкатися цих частин без дозволу дитини. І діти теж не повинні торкатися інтимних частин тіла інших осіб. Спідня білизна – це межа, за яку ніхто не має права заходити без дозволу.

Водночас ведучий звертає увагу на те, що деякі дорослі іноді повинні торкатися дітей. Це можуть

бути батьки, які вчать дитину доглядати за своїм тілом (правильно митися), або лікарі, яким потрібно або оглянути дитину, або лікувати її, якщо це необхідно (обробляти ранки). Але й ці люди спершу повинні запитати дозволу.

До уваги ведучого!

Потрібно поступово привчати дітей говорити «НІ», якщо вони почуваються незручно.

Вправа на завершення

Для закріплення інформації, яку діти отримали під час інтерактивної бесіди, ведучий може використати дитячий м'яч. Запропонуйте дітям повторити почуте у такий спосіб: зловив м'ячик – відповідай та передавай його іншому!

Запитання для закріплення інформації:

- ⊗ Яке перше правило ми сьогодні вивчили? Коли його потрібно використовувати?
- ⊗ Кому можна розказати про те, що хтось торкався інтимних частин тіла або просив торкатися його, особливо якщо це зробив дорослий?
- ⊗ Хто й коли може торкатися інтимних частин тіла дитини? Що спершу повинна зробити ця людина? (*Запитати дозволу*).

До уваги ведучого!

Бажано після першої інтерактивної бесіди переглянути друковану версію історії про КІКО та його подружку РУКУ (за посиланням <http://www.childfund.org.ua/publications/view/2314/1>) та перечитати її разом із дітьми в інший день, наприклад, перед сном.

Сценарій інтерактивної бесіди «Важливе про тіло»

Ведучий цікавиться у дітей, чи пам'ятають вони казкового КІКО та чи хотіли б продовжити спілкування з ним. Для того, щоб КІКО з'явився, потрібно назвати правило, якого він навчив (*Діти повинні підняти догори великий палець та повторити вголос правило «Тут мене не торкайся!»*).

До уваги ведучого!

Ведучий повинен докласти неабияких зусиль, щоб діти навчилися пов'язувати правила з відповідними пальцями руки, тому важливо повторювати вголос правило і демонструвати відповідний палець.

Щойно діти синхронно, усі разом повторили правило з попередньої зустрічі, знову з'являється КІКО та вітається. КІКО нишком спостерігав, як діти згадували правило, тож пропонує винагороду тій дитині, яка найпершою (*найголосніше, найточніше тощо*) назвала правило (*у даному випадку – її «фото», виготовлене в незвичний спосіб*).

На підлозі заздалегідь розгорнуто великий аркуш паперу (*наприклад, шматок шпалер або склеєний аркуш формату А-1*), нагороджена КІКО дитина лягає на нього, а ведучий разом із іншими дітьми маркером наводить контур її тіла. Ведучий наголошує, що завдяки спільній праці за допомогою маркера на папері з'явився контур всього тіла людини – силует (*чий, називається ім'я дитини*).

Далі КІКО, спитавши дозволу дитини, чий контур намальований, пропонує уважніше його розглянути та розпитує учасників про всі частини тіла та внутрішні органи, з яких воно складається, і з допомогою дітей показує, де вони розміщені на силуеті.

До уваги ведучого!

Ведучий обов'язково повинен наголосити, що шкіра, яка вкриває все тіло людини, є своєрідним кордоном. Саме шкіра захищає внутрішні органи людини (наприклад, серце, легені, шлунок тощо), а людина, як хазяїн свого тіла, повинна турбуватися про нього і бути його захисником.

До уваги ведучого!

Ведучий має звернути увагу на те, якими словами діти називають різні частини тіла та органи. Якщо спостерігаються неточності (наприклад, «попа» – замість «сідниці»; «пісюн» – замість «пеніс», «піся» – замість «піхва»), ведучий повинен коректно виправити назву, не акцентуючи на цьому увагу.

Вправа–руханка «Овації для тіла»

КІКО пропонує дітям продемонструвати свою готовність захищати власне тіло: повертаючись один до одного, похизуватися, яке у них красиве, сильне тіло (наприклад, стати в позу силача, Спайдермена тощо).

Далі КІКО пропонує дітям влаштувати «гучні овації» власному тілу. Ведучий із дітьми легенько, повільно, спокійно плескають себе долонями, починаючи від ступень, піднімаючись вгору по ногах, далі поплескуючи стегна, животик, сідниці, спинку, передпліччя, плечі, груди, голову, а в кінці всі разом весело плескають у долоні. Аналогічно ведучий з дітьми плескають себе долонями в зворотному напрямку: від голови до ступень, а на закінчення – усі разом весело плескають у долоні.

До уваги ведучого!

Ведучий обов'язково повинен наголосити, що шкіра, яка вкриває все тіло людини, є своєрідним кордоном. Саме шкіра захищає внутрішні органи людини (наприклад, серце, легені, шлунок тощо), а людина, як хазяїн свого тіла, повинна турбуватися про нього і бути його захисником.

До уваги ведучого!

Ведучий обов'язково повинен наголосити, що шкіра, яка вкриває все тіло людини, є своєрідним кордоном. Саме шкіра захищає внутрішні органи людини (наприклад, серце, легені, шлунок тощо), а людина, як хазяїн свого тіла, повинна турбуватися про нього і бути його захисником.

До уваги ведучого!

Ведучий обов'язково повинен наголосити, що шкіра, яка вкриває все тіло людини, є своєрідним кордоном. Саме шкіра захищає внутрішні органи людини (наприклад, серце, легені, шлунок тощо), а людина, як хазяїн свого тіла, повинна турбуватися про нього і бути його захисником.

КІКО, тримаючи два підняті догори пальці (великий та вказівний), виголошує наступне правило **«Твоє тіло належить тільки Тобі»** та заохочує дітей голосно повторити його.

Вправа на завершення

Для закріплення отриманої інформації ведучий може використати ігрову техніку «Передай далі». Наприклад, КІКО плескає по долоні дитину, яка буде давати відповідь на запитання, а та відповідає й плескає по долоні сусіда справа, передаючи слово йому.

Запитання для закріплення інформації:

- ☉ Що таке ваше тіло?
- ☉ Що таке кордони вашого тіла.
- ☉ Яке правило ми сьогодні вивчили?
- ☉ Коли ним треба користуватися?
- ☉ Кому можна розповідати про те, що хтось торкався вашого тіла і вам це було неприємно, боляче, соромно (особливо якщо це була доросла людина)?
- ☉ Хто і коли може вас торкатися? Що спершу має ця людина зробити? (*Запитати дозволу*).

Сценарій інтерактивної бесіди «Хороші секрети – погані секрети!»

Ведучий пропонує дітям знову запросити КІКО в гості, бо сьогодні бесіда буде стосуватися різних секретів та секретиків, а КІКО – найкращий у світі знавець секретів. З'являється КІКО та пропонує дітям пограти в гру.

Вправа-руханка «Секретик»

Учасники стають у ряд, долоні складають човником так, щоб ведучий міг сховати там «секретик». Ведучий теж складає долоні човником і ховає в них якийсь «секретик» (*каблучку, цукерку, камінчик або будь-який маленький предмет*), по-черзі підходить до кожного учасника та вкладає свої долоні в долоні гравців. У результаті секретик залишиться в когось із учасників у долонях. (**УВАГА!** Ведучий повинен передавати «секретик» зовсім непомітно). Учасник, який отримає секретик, має зберігати це в таємниці від присутніх і поводитися так, щоб ніхто не здогадався, що секретик саме у нього.

Коли ведучий підійшов до останньої дитини в ряду, він говорить: «Секретик, секретик, вийди в центр!» Учасник, який отримав секретик, має обійти перешкоди та вийти в центр. У цей час інші учасники, здогадавшись, у кого секретик, повинні створювати йому ці перешкоди.

Наступним ведучим у грі буде той, хто першим здогадався, у кого секретик. Вправу можна повторити декілька разів.

До уваги ведучого!

Якщо інтерактивна бесіда проводиться з однією дитиною, варто залучити до гри ще декілька чоловік, наприклад, інших членів сім'ї.

Після завершення вправи-руханки КІКО цікавиться у дітей, чи сподобалася їм гра та чи люблять вони секретики.

КІКО розповідає дітям, що секретики бувають хороші й погані та детально пояснює різницю між хорошими та поганими секретами. Наприклад: секретик у грі – хороший. Тому що діти грали у безпечному середовищі, а таємницю про секретик зберігали лише для того, аби гра була цікавою й веселою. Їм нічого не загрожувало, вони почувалися радісно, весело, спокійно, комфортно і головне – безпечно. Інший приклад хорошого секрету – коли дитина разом із дорослим готує свято або приємний сюрприз, привітання для когось іншого. Хороші секрети наповнюють життя радісними моментами та приємними відчуттями. Натомість поганий секрет засмучує і тривожить.

До уваги ведучого!

Ведучий вустами КІКО наголошує, що будь-який секрет, який породжує почуття неспокою, тривоги, страху або суму, дитина не повинна тримати в таємниці. Навпаки, треба розповісти про нього дорослій людині, до якої вона ставиться з довірою (батькам, вихователю, співробітнику поліції, лікарю).

На завершення КІКО демонструє три пальці та звертається до дітей: «Діти, запам'ятайте: **«Добре зробиш, коли розкажеш про секрети, які Тебе турбують»**, – це третє важливе правило, якого треба дотримуватися!» Діти голосно повторюють третє правило, демонструючи вже три пальці.

Вправа на завершення

Для закріплення інформації та засвоєння третього правила варто пограти з дітьми в гру «Лото».

Для проведення гри «Лото» ведучому необхідно заздалегідь підготувати по два ігрових поля червоного та зеленого кольорів (додаток А) для кожного з учасників, картки з прикладами хороших і поганих секретів (по п'ять варіантів), а також фішки (наприклад, дрібні іграшки, статуетки, гудзики, камінчики тощо).

Кожна дитина отримує два поля: зелене для відповідей про хороші секрети і червоне – для відпо-

відей про погані, – та вибирає фішки. Ведучий зачитує ситуації, а діти вирішують, хороший це секрет чи поганий. Відповідно до кольору поля (зелене чи червоне) та номера картки (який називає ведучий) діти розставляють фішки.

Перемагає той, хто дав найбільшу кількість правильних відповідей, правильно розташувавши фішки на полях.

Додаток А

Ігрове поле зеленого кольору

	5		2	
4				1
		4		

Ігрове поле червоного кольору

	2		5	
4				3
		1		

Сценарій інтерактивної бесіди «Впевнене Ні»

В аудиторії з'являється КІКО та пропонує дітям повторити правила, які вони вже знають: діти називають правила і розгинають пальці (відповідний палець для кожного правила). Після повторення КІКО пропонує дітям пограти у гру «Так чи ні».

Вправа–руханка «Так чи ні»

КІКО попереджає дітей, що в цю гру слід грати мовчки. КІКО описуватиме різні ситуації, а діти мають визначити, що є безпечним, а що – ні. Вони будуть робити це таким чином: якщо безпечно – мовчки кивати головою «так» і піднімати великий палець догори, якщо небезпечно – мовчки хитати головою «ні», а великі пальці опускати вниз.

Кожну відповідь КІКО коментує, роз'яснює, чому це безпечно або небезпечно, дає короткі чіткі поради, як варто діяти в тій чи іншій ситуації, просить дітей повторювати ці рекомендації. Окремі фрази навіть варто промовляти вголос.

Приклади ситуацій:

1. Їсти яблука та груші.
2. Чистити зуби.
3. Розказувати мамі (татові, бабусі), якщо чужа доросла людина запросила дитину до себе в гості.
4. Незнайомець просить зняти одяг і каже, що це секрет.
5. Гуляти на дитячому майданчику біля дому.
6. Доглядати домашніх улюбленців.
7. Чужа доросла людина просить дитину про допомогу.
8. Іти з іншими дорослими без дозволу батьків.

9. Сідати в машину незнайомої людини.
10. Прибирати свої іграшки на місце.
11. Розказувати, що дитина буває сама дома.
12. На запрошення чужих людей іти за ними, щоб подивитися на котика, собачку тощо.
13. Хтось просить дозволу торкнутися інтимних частини тіла дитини.
14. Людина просить сфотографувати дитину або зняти її роздягнуною на відео тощо.

До уваги ведучого!

У цю гру варто грати багато разів, щоб діти краще запам'ятали правила безпечної поведінки. А правила гри можна децю змінювати кожного разу. Наприклад: можна кидати м'ячик дитині, черга якої відповідає; діти можуть відповідати всі разом, промовляючи відповіді по-різному (голосно – тихо) тощо.

На наступному етапі КІКО розповідає, чому важливо уміти говорити «НІ». Він наголошує, що кожна дитина має право сказати «НІ», якщо їй неприємно, страшно, боляче, соромно. Говорити «НІ» – це нормально. На завершення КІКО розповідає казку про маленьке та велике «НІ».

Казка «Маленьке та велике «ні»

Гізела Браун

Маленьке «ні» сидить на лавці та їсть шоколадку. Воно дужу-дуже крихітне й тихе. До нього підходить велика товста жінка й запитує: «Чи можу я сісти поряд із тобою?» Маленьке «ні» тихо шепоче: «Ні, мені хотілося б побути на самоті». Велика товста жінка навіть не чує його й сідає на лавку. За нею підходить хлопчина й запитує: «Чи можна мені взяти твою шоколадку?» Маленьке «ні» знову тихо

шепоче: «Ні, я хочу з'їсти її сам». Та хлопчина так само не чує, забирає у маленького «ні» шоколадку і починає її їсти.

Згодом підходить чоловік, який часто бачить маленьке «ні» в парку, і каже: «Привіт, малюче! Ти дуже симпатичний. Я можу тебе поцілувати?» Маленьке «ні» вже втретє шепоче: «Ні, я не хочу твого поцілунку». Та чоловік теж не чує, наближується до малого «ні» й збирається його поцілувати.

Тут терпіння малого «ні» уривається. Він піднімається, тягнеться догори і голосно, на всю силу, кричить: «НІ-І-І-І!» Та ще раз: «НІ, НІ, НІ! Я хочу один сидіти на цій лавці, я хочу сам з'їсти свою шоколадку, і я не хочу цілуватися. Зараз же припиніть, залиште мене в спокої!» Велика тітка, хлопчина й дядько роблять великі очі й питають: «Чому ж ти одразу не сказав?» – і йдуть своєю дорогою.

А хто це зараз сидить на лавці? Не маленьке «ні», а велике «НІ». Воно сильне, голосне, і воно думає: «Отже, якщо завжди тихо й невпевнено говорити «ні», люди цього не чують. Потрібно голосно й чітко говорити «НІ», тоді на тебе будуть зважати».

Так маленьке «ні» стало великим «НІ».

Після закінчення розповіді про маленьке та велике «НІ», КІКО звертається до дітей: «Увага! Діти, запам'ятайте, що **«Ні означає ні!»** – це четверте важливе правило, яке слід знати».

Розігрування в ролях казки «Маленьке та велике «ні»»

Після того як діти дослухали казку, КІКО пропонує кожному з них побути в ролі маленького «ні» і потренуватися голосно, чітко та впевнено говорити «НІ».

До уваги ведучого!

Ведучий від імені КІКО сам показує приклад того, як правильно говорити «НІ»: потрібно зробити крок назад, дивитися прямо перед собою, не опускати очі, випрямитися, говорити голосно, прибирати або відштовхувати руки іншої людини від себе, не дозволяти брати себе за руки або інші частини тіла.

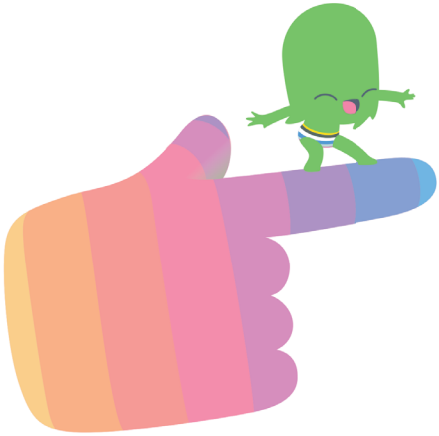
Вправа на завершення

Коли всі діти спробують свої сили і потренуються говорити «НІ», КІКО проводить обговорення,

Запитання для обговорення:

- ☞ Чому маленьке «ні» ніхто не чув?
- ☞ Чи варто говорити «НІ», коли ви відчуваєте, що ситуація лякає, тривожить?
- ☞ Що допомогло маленькому «ні» стати великим «НІ»?
- ☞ Чи відчули ви себе великим «НІ»?
- ☞ Яке правило ви сьогодні вивчили?

Сценарій інтерактивної бесіди «Клич на допомогу, коли вона Тобі потрібна!»

На початку інтерактивної бесіди ведучий за участі КІКО пропонує дітям повторити правила, які вони вже знають. Для цього діти витягують по-черзі картки, на яких написані правила, а КІКО допомагає їм їх прочитати. Діти пригадують, повторюють вголос правило та на пальцях показують, який його номер.

До уваги ведучого!

Для кращого засвоєння правил безпеки, яким присвячено бесіду, їх необхідно заздалегідь зобразити у вигляді коміксу в супроводі тексту.

На наступному етапі інтерактивної бесіди КІКО розповідає дітям, що аби почуватися у безпеці, варто не підходити близько до незнайомих людей. А щоб діти краще це зрозуміли, пропонує вправу.

Вправа «Три великих кроки»

Ведучий пропонує трьом дітям вийти в центр кімнати. Сам стає близько біля них і говорить: «Коли ми стоїмо так близько один біля одного, то нам це потрібно, наприклад, щоб привітатися», – та потискає їм руки. Далі продовжує: «Проте так ми вітаємося лише з близькими, знайомими людьми, а іншим просто киваємо головою і кажемо привітання. Іноді ми близько підходимо до іншої людини, щоб надати допомогу, а буває й так, щоб схопити». Ведучий несподівано хапає того, хто стоїть ближче. Потім він запитує у дітей, чи це небезпечно, і пояснює, у яких саме випадках це може бути небезпечно.

Далі ведучий ставить дітей на відстані приблизно трьох метрів. Щоб продемонструвати, скільки це – три метри, просить зробити три великих кроки. Він показує, що на такій відстані схопити непомітно неможливо.

Далі учасники розглядають ситуацію: хтось покликав дитину подивитися на щось цікаве, звернувся по допомогу – і дитина підійшла близько до машини. КІКО запитує: «Що може статися з дитиною?» А як варто діяти дитині в такій ситуації? *(Вислуховує варіанти відповідей дітей).*

КІКО знайомить дітей із п'ятим правилом **«Ні – біжи – розкажи!»** і пояснює його значення детальніше. КІКО пропонує дітям повторити правило декілька разів уголос.

На завершення циклу інтерактивних бесід ведучий із казковим фантастичним персонажем КІКО коротко підсумовують усю інформацію, отриману про безпеку:

Пам'ятаєте, що таке інтимні частини тіла? *(Ті частина тіла, які люди прикривають білизною).* Пригадайте, як вони називаються. Їх дуже рідко хтось бачить, і тільки деякі дорослі зрідка можуть їх торкатися *(батьки, лікарі)*. Для чого вони можуть торкатися вашого тіла, зокрема його інтимних частин? Коли ці дотики є безпечними, а коли небезпечними? Дорослим людям не потрібно торкатися інтимних частин тіла дитини, окрім випадків, коли вони мують дитину, турбуються про її здоров'я. Якщо хтось із дорослих говорить вам, що торкатися інтимних частин – це правильно й добре, не вірте цій людині! Це неправда. Скажіть «Ні», біжіть від цієї людини та обов'язково скажіть батькам або іншим дорослим, яким ви довіряєте.

Є люди – це можуть бути як знайомі, так і незнайомі – які поводяться дуже дивно. Вони можуть пропонувати різні ігри з інтимними частинами тіла дитини або дорослого, просити сфотографувати інтимні частини, гратися в «роздягання» тощо. Такі ігри небезпечні. Про таких дорослих обов'язково необхідно розказати батькам, вихователю, або іншим дорослим, яким ви довіряєте. Звертайтеся до різних дорослих кілька разів, якщо раптом вони з першого разу не зрозуміли, про що йде мова. Коли дорослий запропонує вам гру з інтимними частинами тіла і скаже, що вам це сподобається, що будете робити? *(Діти повторюють правило «Ні – біжи – розкажи!»).*

Ніколи не можна без дозволу батьків (інших довірених дорослих) відповідати на будь-які заклики чи запрошення чужих людей (навіть якщо ви їх знаєте): іти за ними, сідати в їхню машину, щось подивитися в сусідньому дворі, реагувати на те, що хтось потрапив у біду (навіть коли мова йде про близьких чи знайомих). Яке правило тут діє?

Ніколи не розповідайте чужим дорослим, що ви буваєте вдома самі. Не підходьте до дверей, коли ви самі вдома і хтось дзвонить у двері. Ваші близькі мають ключі від дому, а якщо це неочікувані гості – то вони можуть зателефонувати вашим батькам, а ті вже попередять вас.

Ви можете говорити «НІ» будь-кому, хто робить вам неприємно, боляче, коли ви відчуваєте страх, сором, провину, тривогу. Будь-кому, хто змушує вас робити дивні або непристойні речі, від яких вам страшно, соромно, тривожно. Яке правило треба пам'ятати, щоб убезпечити себе?

Навіть якщо сталося щось погане, а кривдник говорить вам, що не можна нікому говорити про це, адже буде гірше, він заподіє шкоди вам чи вашим близьким, не вірте. Ця людина говорить неправду, бо хоче приховати свій поганий вчинок. Ви не винні, що зустріли таку людину, і не повинні зберігати цей секрет. У тому, що сталося, винен дорослий.

Доросла людина повинна просити про допомогу тільки дорослих. Якщо хтось із дорослих просить про допомогу дитину, ця людина може бути небезпечною. І тоді ви знаєте, як діяти. *(Діти повторюють правило «Ні – біжи – розкажи!»).*

Вправа на завершення

Ведучий разом із КІКО роздає дітям аркуші паперу та олівці, пропонує покласти свою долоню на аркуш, а сам допомагає обвести її олівцем. КІКО просить дітей зробити на кожному пальчику позначку, яка буде нагадувати про вивчені правила. Кожне правило діти повторюють окремо і вигадують разом, що можна намалювати. Діти забирають долоньки додому і разом із батьками іще раз повторюють усі п'ять правил безпечної поведінки.

СЛОВНИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Віртуальний секс – використання різноманітних інтернет-матеріалів (картинок, текстів, звуків, відео) для сексуального стимулювання та задоволення.

Дитина – особа віком до вісімнадцяти років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітнього раніше.

Дитяча порнографія – (1) будь-які, незалежно від форми, зображення дітей, що беруть участь у реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини з сексуальними намірами; (2) різновид комерційної сексуальної експлуатації.

Дитяча проституція – використання дитини в наданні сексуальних послуг у будь-якій формі з метою отримання оплати чи іншої винагороди.

Дитячий секс-туризм – комерційна сексуальна експлуатація дітей людьми, які переїжджають з однієї місцевості в іншу з метою сексуальних відносин.

Жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД) є одним із основних порушень прав дітей. Вона включає в себе сексуальні домагання з боку дорослої людини та винагороду в грошовій чи іншій формі дитині чи третій особі (або групі осіб).

Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю.

Партенофілія (від давньогрецького παρθένος – незаймана дівчина, філія – любов) – статевий потяг до незайманих дівчат.

Педофілія – статеве збочення, що проявляється у задоволенні своїх статевих потреб з дітьми.

Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

Ранній шлюб – це шлюб за участю дітей та підлітків молодше вісімнадцяти років.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Торгівля дітьми – це вербування, перевезення, передача, переховування, одержання дитини шляхом погрози чи застосування сили або інших форм зловживання владою чи вразливістю становища, шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для одержання згоди особи, що контролює дитину, здійснювані з метою експлуатації.

Члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі, проживають однією сім'єю але не перебувають у шлюбі між собою, їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Ефебофілія (від давньогрецького *ἔφηβος* – юнак, *φιλία* – любов) – статевий потяг дорослих людей до осіб підліткового та юнацького віку, як до дівчат, так і до юнаків.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахтирська Н. М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок /За заг. ред. Христової Г. О. – Київ: Тютюкін, 2011. – С. 16-18.
2. Тюріна В. Попередження насильства в сім'ї як напрям соціально-педагогічної роботи з молоддю // Спеціальний випуск за матеріалами науково-практичної конференції. Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – К.: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, No 1-2, 2010. – С. 37-39.
3. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причин й фактори виникнення // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – No 4, 2010.
4. Догадина М. А., Пережогин Л. О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших. <http://www.rusmedserv.com/psychsex/sexvictim.shtml>
5. Доповідь про насильство щодо дітей у світі / Паулу Сержіу Пінейру. – К.: Перфект Стайл. – 2006 – С. 54-55.
6. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. No 2789-III. <http://www.childfund.org.ua/irc/law/view/361/5>
7. Запобігти і зупинити / Автор: Олексій Лазаренко. Міжнародний гуманітарний центр «Розрада». UNIFEM. – С. 8.
8. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 26-27, 234-235.
9. Как выявить и пресечь сексуальное насилие над детьми? <http://shkolazhizni.ru/archive/o/n-21247/>
10. Лисюк Ю. В. Вплив домашнього насильства на дітей та шляхи його подолання // Філософія, соціологія, політологія. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – рік – С. 397-399.
11. Напрями впровадження вимог Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (CETS No 201) в кримінальний кодекс України. Навчальний курс / М. Куцевич. Проект зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні (TRES): К. – 2011. – С. 2.
12. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми: тренінговий курс / Автори-упорядники: Журавель Т. В., Коробченко Н. М., Нікітіна О. М., Сафронова О. Ф./ За заг. ред. О. В. Безпалько, Т. В. Журавель. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 22-24, 28-29.

13. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. / За заг. ред. Безпалько О. В. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 229-231.
14. Сексуальное насилие над детьми http://maxybaby.net.ua/index.php?loc=art_rem&art=sexual-abuse
15. Сексуальное насилие над детьми. <http://www.eti-deti.ru/obchie/143.html>
16. Сексуальное насилие над детьми и инцест: синдром аккомодации. <http://www.dorogaksvobode.ru>
17. Сексуальные преступления. Сексуальное насилие над детьми. <http://bookap.info/okolopsy/krukbaug/gl129.shtm>
18. Телесное наказание со стороны родителей – это насилие. Пособие для специалистов / ЮНИСЕФ.
19. Jak chronić dzieci przed wykorzystaniem seksualnym? Poradnik dla rodziców i profesjonalistów / Fundacja Dzieci Niczyje. W ramach kampanii „Zły dotyk”
20. Pomoc dzieciom wykorzystywanym seksualnie. Poradnik dla pedagogów, nauczycieli i opiekunów dziecka / Fundacja Dzieci Niczyje. W ramach kampanii „Zły dotyk”
21. Recognizing Child Abuse and Neglect: Signs and Symptoms. <http://www.childwelfare.gov/pubs/factsheets/signs.cfm>
22. Responding to child sexual abuse. http://www.aacap.org/cs/root/facts_for_families/responding_to_child_sexual_abuse
23. What to do if a child discloses sexual molestation. <http://www.missingkids.com/missingkids/servlet/>
24. What we all need to know to... protect our children. Protecting children from sexual abuse / Stop it Now! UK & Ireland project
25. Гавришак Л. І., Мащак С.О. Інтернет-залежність як чинник девіантної поведінки // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2011 рік. – т. XIII, ч.5 С. 56-63.
26. Швед О.В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище: тенденції і шляхи профілактики // Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. соціол. наук, Харків, 2006, – 21 с.

Цюман Тетяна Петрівна
Нагула Олена Леонідівна

НАВЧІТЬ ДИТИНУ ЗАХИЩАТИСЯ

Методичний посібник

За заг. редакцією Т. П. Цюман

Для безкоштовного розповсюдження

Підготовка та видання матеріалів здійснені в рамках проекту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи», що впроваджується Українським фондом «Благополуччя дітей» у партнерстві з Nobody's Children Foundation (Польща) за фінансової підтримки OAK Foundation (Швейцарія).

Усі права захищено. Відповідальність за зміст публікації несе винятково Український фонд «Благополуччя дітей». Думки, висловлені в публікації, не обов'язково збігаються з точкою зору донора.

